

9. Azaz elégtelent.

10. A Tulipán-mozgalom (Tulipánkert Szövetség) az 1905-ös úgynevezett darabontkormány elleni nemzeti ellenállási mozgalom volt. Tagjai tulipánt ábrázoló jelvényt viseltek, s egyik fő célja volt a hazai ipar felkarolása. A mozgalom 1907-ben beleolvadt a Magyar Háziipari Szövetségbe.

11. A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium 1911–12. évi anyakönyvében a következő bejegyzés található Nagy Imre tanulmányai megszakításáról: „*Gyenge előmenetel és szegénység miatt szülői kívánságára kilépett 1912. február 1-én.*” (Somogy m. Levéltár.) A félévi tanulmányi eredmény alapján elvesztette tandíjmentességét

12. 1914. június 28.

13. Liberec.

14. Ma: Pozszojna (Szlovénia).

15. Ma Horvátország

16. Az ezred központjához, a személyi nyilvántartóhoz.

17. A Bruszilov tábornok vezette orosz offenzíva 1916. június 4-én kezdődött a lucki áttöréssel Volhímiában.

18. Kijev melletti ukrán helység. Nagy Imrét a frontról Kurszkba, majd Voronyezsbe szállították hadifogolykórházba, onnan került az elosztótáborba, Darnicára.

19. A przemysli (Galícia, ma Lengyelország) erődöt 1914 szeptemberében az előrenyomuló orosz csapatok körülzárták. 1915. március 22-én a vár megadta magát, és csaknem száz-harmincezer katona esett fogságba.

20. Bulki = a „bulka, bulocska” (= zsemle) orosz szó többes száma.

21. Dános (Danes): Nagyküküllő megyei község a segesvári járásban. Az 1907. július 20-án történt gyilkossággal vándorcigányokat gyanúsítottak, s ennek nyomán indult hajszá ellenük.

22. Bak (orosz) = élelmiszer- vagy ivóvízszállító, -gyűjtő edény, (tsz: bakí).

23. A szöveg itt – mondat közben – félbeszakad

KÉT DOKUMENTUM, 1956–1957

Közzéteszi Ständeisky Éva

Az itt közzétett levél mindaddig csak két korabeli illegális kiadványban jelent meg: a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa I. számú körlevelében és a Nagybudapesti Központi Munkástanács (KMT) 3. számú tájékoztatójában. Bár az Írószövetség eljuttatta a levelet a rádióhoz és az újságokhoz, közlésére nem vállalkoztak. A levelet eljuttatták a Kádár-kormánynak is, valamint a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének.

A levél az Írószövetség és a KMT közötti kapcsolat egyik legfontosabb dokumentuma. 1956 novemberében a szovje-

tek által hatalomra juttatott Kádár-kormány még rendkívül gyenge volt. Budapesten a munkástanácsok mellett a Magyar Írók Szövetségének volt a legnagyobb tekintélye. Az Írószövetség mint testület rokonszenvezett a munkástanácsokkal, de tevékenységükbe nem kívánt beleszólni; a munkástanácsok vezetői tisztelték az írókat, de tanácsaiknak nem érezték igazán szükségét. A KMT és az Írószövetség vezetői egymásra utaltságukat csak későn, november legvégén ismerték fel, amikor a kormány koncentrált támadást indított a munkástanácsok ellen.

A levél keletkezési körülményeihez tartozik, hogy az Írószövetség elnöksége november végén döntött úgy, hogy tiltakozik az október 23-t követő események félreértelmezése ellen, s hitet tesz a munkástanácsok mellett. A megvalósítás módját illetően eltért az elnökségi tagok véleménye: voltak, akik javaslataikat is tartalmazó értékelést akartak átadni a kormánynak, míg mások egy emelkedett

hangú elvi nyilatkozat mellett kardoskodtak. Végül két dokumentum elkészítését határozták el. Az első megírására – ez a lentebb közölt levél – Háy Gyulát, Erdei Sándort, Déry Tibort kérték föl, a másik elkészítésére – ez lett a GOND ÉS HITVALLÁS – Tamási Áron kapott megbízást.

(A levél a Politikatörténeti Intézet levéltárának 1956-os gyűjteményében található.)

A Magyar Írók Szövetségének levele a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz

Budapest, 1956. december 1.

Nagybudapesti Központi Munkástanács
BUDAPEST

Kedves Barátaink!

Mi, magyar írók csak magyarul tudunk gondolkodni, magyarul tudunk írni. Sorsunk tehát a magyar néphez van kötve. A magyar munkások, magyar parasztok nélkül nincs és nem is lesz magyar irodalom.

A Magyar Írók Szövetségének elnöksége ezért elhatározta, hogy néhány fontos, elsősorban irodalmi, de az egész népet érintő kérdést illetően e levélben leszögezi álláspontját, hogy ezzel is szolgálja a kibontakozást.

I. A magyar irodalom – az utóbbi években kialakult nemzeti egységben – csakis a magyar nemzetet szolgálja. Minden olyan kormányzat, amely a nép érdekeit következetesen képviseli, lelkes, hathatós támogatást kap az irodalomtól, hűségnyilatkozatok és propagandaszólások nélkül is, sőt csakis ezek nélkül. De minden a néptől idegen, a nemzet érdekeitől ellentétes utat járó kormány összeütközésbe kerül az irodalommal, amint azt a Rákosi–Gerő–Révai-féle politika idején is láttuk. A magyar nép szereti íróit, mindinkább szívébe zárta irodalmunkat; nem tud és nem is hajlandó nemzetinek elismerni egyetlen olyan kormányzatot sem, amely ellentétbe kerül a nemzeti irodalommal.

Éppen ezért a Magyar Írók Szövetsége komoly aggodalommal látja, hogy jelenlegi kormányzati szerveink mind a mai napig nem tudták megtalálni a közös nyelvet nemzeti irodalmunkkal. Irodalmunknak nem adnak lehetőséget arra, hogy függetlenül, szabadon, zavartalan igazmondással szólaljon meg. Lapjaink megjelenését lehetetlené tették. Ebben és minden más, az irodalmat, a kultúrát illető kérdésben olyan hivatali szerveket foglalkoztatnak, amelyek nem alkalmasak és nem méltók arra, hogy ilyen alapvetően fontos kérdésekben intézkedjenek, de ezenfelül nagyrészt fölöslegesek is.

Ennél is nagyobb aggodalommal látjuk azonban, hogy egyes vezető funkcióban lévő politikusok alantas módon támadják, rágalmazzák a magyar írókat. Az irodalom méltó

tóságával nem egyeztethető össze, hogy olyan útszéli kirohanásokkal, aminőket Marosán Györgytől a legszélesebb nyilvánosság ismételten hallott, vitába szálljon.

Kötelességünk azonban arra rámutatni, hogy a közvélemény az ilyen megnyilvánulásokért az egész kormányzatot teszi felelőssé. Kétségtelen az is, hogy a nép a rágalmak hatása alatt nem az írókat, hanem a rágalmozókat itéli el. Az Írószövetség elnökségének meggyőződése szerint az ilyen demagógia semmi más célt nem szolgálhat, mint azt, hogy az irodalom és a nép közé éket verjen, a népet leghűségesebb szövetségésétől, a nemzeti irodalomtól elidegenítse és ezzel is gyöngítse. Nagyon hasznosnak tartanánk a kibontakozás érdekében, ha Önök, kedves barátaink, ezektől a megnyilvánulásoktól nyilvánosan és félreérthetetlenül elkülönülnének, azokat megélelyeznék.

2. A magyar irodalom nemzeti egysége a Rákosi–Gerő–Révai-féle népellenes politika és kultúrpolitika elleni küzdelemben edződött meg, és az októberi dicsőséges napokban jutott el a beteljesedéshez. Ezért is érzékenyen érint minden magyar író, ha a magyar nép nagy harcát és azzal kapcsolatos legszentebb érzelmeit bárki is megsérti. Ez történik akkor, amikor nagy népmozgalmunkról szólva abban eltúlozzák az ellenforradalmi elemet, elhallgatják az alapvetően haladó, forradalmi jelleget. Nemcsak bennünket, de az egész népet nyugtalanítja, ha eltitkolják vagy lekicsinylik a legszélesebb tömegek, az ifjúság és az írók föltétlen ragaszkodását a szocializmus valódi vívmányaihoz. Bántja és sérti, ha elhallgatják azt a ma fokozottan érvényes elszántságunkat, hogy ezeket mind a horthysta, mind a rákosista restauráció ellen életünk árán is megvédjük. Mi, írók büszkék vagyunk és büszkék is maradunk arra, hogy október 23. eszmei előkészítésében jelentős részünk volt. Ugyanígy szerepet akarunk vállalni a nemzet további haladásában is. Aggudalommal tölt el bennünket, hogy kormányzati szervek különféle megnyilvánulásaiban – utalunk itt Kádár János beszédeire is – megállapítható a közelmúlt eseményeinek szüntelen át- meg átértékelése, mégpedig azzal a tendenciával, hogy mind kevesebb említés esik a magas erkölcsi színvonalról, a dicsőséges elemről, és mind nagyobb hangsúlyt kapnak az ellenforradalmi megnyilvánulások. Aggályosnak tartunk ma minden olyan tevékenységet, mint a FEHÉR KÖNYV szerkesztése stb. Megítélésünk szerint ezek nem a történelmi igazság megállapítását, hanem ellenkezőleg, annak eltorzítását szolgálják, mert helytelenül előtérbe tolják a csak másodsorban fontos negatív jelenségeket. Ez pedig megerősíti a népben azt az amúgy is meglévő aggodalmat, hogy a kormányzat egyes szervei nem állnak október 23. alapján, hanem restaurációra törekcszenek.

A magyar írók a valóságnak ilyen utólagos eltorzításához nem nyújthatnak segédkezet, és kérik Önöket, hogy szintén lépjenek fel ez ellen a gyakorlat ellen.

3. A Magyar Írók Szövetségének a munka megindítása, a gazdasági élet új, a nemzeti sajátságoknak megfelelő, valóban szocialista alapon való újjáéledése tekintetében semmiféle külön, a munkásosztálytól és a parasztságtól eltérő elgondolása nincs, és nem is helyes, hogy legyen. Az Írószövetség e kérdésekben feltétlenül csatlakozik a nemzet legfőbb haladó erőihez, és az egyre izmosodó munkástanácsoknak, a valódi társadalmi helyzetek mindinkább elfoglaló szakszervezeteknek és a parasztság remélhetőleg hamarosan felépülő szerveinek tulajdonit döntő szerepet. Különösen meleg szeretettel látjuk a munkástanácsok és a munkásság más szerveinek harcát a munkásönkormányzatért, a munkásság forradalmi jogainak biztosításáért. Álláspontunkat több nyilatkozatunkban leszögeztük már, és ezúton is tiltakozunk az ellen, hogy illetéktelen megnyilvánulásokat vagy hamisítványokat zavart keltő módon az Írószövet-

ségnek tulajdonítsanak. A legnagyobb rokonszenvvel szeretnénk mielőbb támogatni olyan törekvéseket, melyeknek célja az, hogy a nemzet főerőire támaszkodó, széles nemzeti alapon nyugvó, függetlenségért, nemzeti szabadságért és szuverenitásért küzdő, a szocializmus vívmányait, a demokráciát mindkétféle restauráció ellen érelyesen megvédő kormány jöjjön létre. Hisszük, hogy a kibontakozás a nép erejére támaszkodva lehetséges, kijelentjük, hogy a magyar irodalom, mint történelmünkben mindig, saját lelkiismeretére hallgatva, a népet és csakis a népet szolgálva hozzá fog járulni a mielőbbi felemelkedéshez.

Kedves Barátaink! Mivel az Írószövetségnek ez idő szerint semmiféle publikálási lehetősége nincs, kérjük Önöket, hogy a rendelkezésükre álló sajtóban közöljék ezt a levelünket, és a benne foglalt gondolatokat minél szélesebb körben propagálják.

Hazafias üdvözlettel

Erdei Sándor s. k.
főtitkár

A forradalomban részt vevő írók ellen 1957 folyamán két csoportos pert készítettek elő. A „nagy íróper” vádlottjaiul a hatóságok végül is Déry Tibort, Hágy Gyulát, Zelk Zoltánt és Tardos Tibort szemelték ki. A per csaknem teljes iratanyaga 1990-ben került a Belügyminisztérium irattárából a Magyar Országos Levéltárba. Illyés Gyula tanúkihallgatásának jegyzőkönyve ebből az irategységéből való.

Amikor Illyés Gyulát 1957 márciusában a politikai nyomozószervek beidézték tanúkihallgatásra, a vallomásaiban szereplő íróársai már hónapok óta vizsgálati fogságban várták sorsuk alakulását. A Belügy politikai nyomozó főosztályának vezetői indokokat kerestek arra, hogy milyen vádak alapján és milyen csoportosításban állítsák bíróság elé a letartóztatott írókat. Az eléggé vérszegény tárgyi bizonyítékokból nehéz volt csoportos pereket konstruálni, a nyomozótisztek ezért tanúvallomásokból szerettek volna terhelő adatokhoz jutni. A népi írók közül is többeket kihallgattak, főként azokat, akik írószövetségi elnökségi tagként jól ismerték a lefogottak forradalom alatti és utáni tevékenységét. A népi írók – köztük Illyés Gyula – kényes helyzetben voltak. Bár a forradalom alatti aktív sze-

repük köztudott volt, ellentétben az ellenzéki kommunista írókkal, közülük mégse tartóztattak le senkit, sőt a hatalom 1957 tavaszán megnyerésükre is kísérletet tett. Az ismertebb népi írók közül Veres Pétert, Tamási Áront és Illyés Gyulát többször is beidézték a rendőrségre. A beidéztettek mindent megtettek annak érdekében, hogy mentse társaikat, s még véletlenül se mondjanak olyat, amit ellenük felhasználhatnak.

Az alábbi dokumentumban Illyést kihallgatói Hágy Gyuláról és Zelk Zoltánról kérdezték, akiket majd november közepén – Déry Tiborral és Tardos Tiborral közös perben – ítélnék el. Illyés vallomásaiban olyan eseményeket idézett fel, amelyeknek a kérdezett írókon kívül ő is részese volt, mintegy azt sugallva ezzel, hogy őt a letartóztatottakkal azonos felelősség terheli.

Hágy Gyula november 4-e után azok közé az írók közé tartozott, akik megkísérelték egy olyan kompromisszum létrehozását, amely nem jár együtt elveik feladásával. Hágy az Írószövetség elnökségében felajánlotta, hogy tárgyal a szovjet városparancsnokkal – akit még az 1945–48 közötti évekből ismert – arról, hogy a megszállók engedjék szabadon a Szovjet-

unióba deportáltakat. Ő kezdeményezte azt is, hogy találkozzanak Kádár Jánossal. Illyés mindkét javaslatot támogatta.

Zelk Zoltán börtönbeli feljegyzésében így ír a népi írókhoz fűződő kapcsolatáról: „Közvetlen a felszabadulás után pártosnak vélt túlbuzgóságból megbántottam egy-két népi író. S ők október 23-a után – pedig tulajdonképpen az ő kezükbe került akkor az irodalom irányítása – annyira humanistának bizonyultak, hogy érzelmileg teljesen levettek a lábamról.”

Illyés embersége, együttérzése, amelyet a fogoly költő egy véletlen találkozás alkalmával tapasztalt, mélyen meghatotta Zelket. Illyés kihallgatásra menet – talán éppen március 26-án – a Belügyminisztérium Fő utcai épületében meglátta őt:

„Zoltán, Zoltán! Igen, a keresztnévemet hallok, amint kiáltja valaki kétszer is, mikor a folyosón kihallgatásra kísérnek.” Zelk nem vét a börtön szabály ellen, nem fordul hátra, pedig megismeri Illyés hangját. „Ő utolért – folytatja a börtönben írt önvalóságában Zelk –, s olyan gyöngédséggel, ahogyan ezt csak ő tudja, megszorította a karom. Elmondhatatlan érzéssel emeltem rá a szemem. Megjelent előttem a Kint, a Város, az Ország, a Költészet... »Ne ess kétségbe... nincs ok rá, nem olyan a helyzet.« Én csak ennyit kérdeztem: Irén? »Otthon van«, felelte Gyula, s ebből megtudtam, hogy figyelni az Édes sorsát. Megszorítottuk egymás kezét, továbbmentem kísérőmmel. Még hallottam mögöttem a hangját: »Milyen jó, hogy éppen most jöttünk.«”

Illyés Gyula tanúkihallgatása

B. M. ORFK. Pol. Nyom. Főoszt. Vizsgálati osztálya

Tanúkihallgatási jegyzőkönyv

Készült 1957. évi március hó 26. napján

A tanú (neve, szül. éve és helye, foglalkozása, lakása): Illyés Gyula (1902, Sárszentlőrinc, író, Bp. II., Józsefhegyi u. 9. sz.)

A gyanúsítotthoz, valamint az ügyben egyébként érdekelttekhez való viszonya: érintetlen.

Az eljárás tárgyaül szolgáló bűncselekmény következtében kárt szenvedett-e? – Nem.

KÉRDÉS: Mikor ismerte meg Háy Gyulát, és mit tud 1956. október 23. előtti és utáni politikai tevékenységéről?

FELELET: Háy Gyulát személyesen 1945 után ismertem meg. Szorosabb kapcsolat nem volt közöttünk több, mint ami író és író között szokott lenni.

Személyiségét közelebbről 1956. november első hete után ismertem meg, főleg abból az alkalomból, amikor küldöttségben együtt voltam vele a szovjet parancsnokságon, Gurkin ezds.-nél. Itteni magatartását meggondoltnak, okosnak tartottam.

Gurkin arra kérte az írók küldöttségét, hogy beszélje rá a szövetséget egy olyan kiáltvány kiadására, amely a munka megindítására szólítja fel a munkásokat.

Ez a szövetség akkori légkörében nehéz feladatnak látszott. Háy Gyula azonban a dolog elintézését magára vállalta. A másnapra összehívott írószövetségi elnökség elé olyan szöveget terjesztett, amelyet később a lapok is közöltek. A szöveg elfogadását igen éles vita előzte meg. Háy Gyula a jó ügy védelmében úgy kimerült, hogy majdnem önuralmát is elvesztette, ekkor én felszólaltam, és rámutattam jó szándékára. Úgy tudom, hogy ez a kiáltvány később mindenki tetszését elnyerte.

Háy Gyula október 23. előtti politikai tevékenységét nem ismerem. Tudom róla, hogy az *Irodalmi Újság*ban cikkei jelentek meg, de a Kucsera-cikk kivételével tartalmukra – bár elolvastam őket – nem emlékszem.

Október 23. után az Írószövetség elnökségi ülésein találkoztam vele. Ott viselkedése, magatartása ugyanolyan volt, mint az elnökség bármely más tagjáé.

Háy Gyula ügyével kapcsolatban megjegyzem, hogy hallomásból értesültem arról, hogy november 4-én állítólag ő beszélt a rádióban az Írószövetség nevében. Ezt azonban én nem hallottam, de azt sem tudnám megmondani, ki említette nekem ezt a dolgot. Más Háy ügyével kapcsolatban elmondani nem tudok.

KÉRDÉS: Mikor ismerte meg Zelt Zoltánt, és mit tud politikai tevékenységéről?

FELELET: Zelt Zoltánt 1926–27 óta ismerem. A munkásmozgalomban találkoztunk, és azóta is mint nemzedékünk egyik legkitűnőbb költőjével gyakran érintkeztem.

Az október 23. előtti időkben vele sem találkoztam, mivel nem tartózkodtam Budapesten.

November első hetei után az Írószövetségben láttam őt, mint az elnökség tagját. Magatartása semmiben nem különbözött az elnökség vagy akár az Írószövetség legtöbb tagjának a magatartásától. Az elnökség ülésein nemegyszer mérséklőleg beszélt. Nem tudok arról, hogy kiáltvány vagy deklaráció szövegezésében részt vett. Arra emlékszem, amikor a disszidálás megkezdődött, Zelt kijelentette: most érzi csak, mennyire ebbe a néphez tartozik, és semennyire nem hagyná el az országot.

Október utolsó napjaiban az Írószövetségből néhányan, Benjámín László, Déry Tibor, Tamási Áron, Veres Péter, Zelt Zoltán és én, nem tudom már, hogy delegációként-e vagy nem, a Parlamentbe mentünk, hogy Nagy Imrét megkérjük, találjon módot a vérontás megszüntetésére.

Erdei Ferencsel, majd Janza Károly akkori honvédelmi miniszterrel beszéltünk, mert Nagy Imre el volt foglalva. Itt hallottuk a hírt, hogy a tűzszünetet hamarosan elrendelik. Ezt, azt hiszem, Janza mondotta. Zelt tele volt aggodalommal, és mint mindnyájan, ő is a vérontás megszüntetését akarta. Nem emlékszem, hogy valami mást is mondott volna.

Október 31-én az Írószövetségben a vérengzések megakadályozására az a terv került fel, hogy kiáltványt adunk ki az ún. „népitéletek” ellen. Úgy emlékszem, kész szöveg került elénk – nem tudom, ki készítette –, azon stílusosan javítottunk. Ebben, azt hiszem, Zelt is részt vett, bár bizonyosan nem merem állítani. Ezt a kiáltványt az *Irodalmi Újság* november 1-jei száma aláírások nélkül közölte, a rádió is többször beolvasta mint Benjámín László, Déry Tibor, Ignó Pál, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter és Zelt Zoltán felhívását. Ezenkívül az akkor megjelenő napilapok is közölték. Zelt Zoltánnal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy jóhiszemű, tehetséges embernek tartom őt.

A jegyzőkönyvet elolvastam, vallomásomat az igazságnak megfelelően minden kényszer nélkül tettem, amit elolvasás után aláírással megerősítetek.

Illyés Gyula s. k.
tanú

A kihallgatást vezette:
Halustyik László r. ny. szds. s. k.